

לפרשת משפטים: יחזו את האלקים ויאכלו וישתו?

וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנְת הַסַּפִּיר וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לְטָהָר: וְאֵל אֲצִילִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לא שלח ידו ויחזו את האלהים ויאכלו וישתו:

נחלקו הפרשנים אודות משמעותו של פסוק זה, שנאמר בסיומו מעמד הברית שנכרתה עם עם ישראל בהר סיני. סיעה אחת רואה בפסוק זה ביקורת על התנהגותם חסרת הדרך-ארץ, ותומכת יתדותיה במלים: 'ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו'. מכאן שהיו ראויים שישלח בהם ידו, אך נמחל להם עוונם או נדחה מועד ענישתם. סיעה אחרת מפרשת את המתואר בפסוק כמאורע חיובי – חגגו ושמחו בסעודה ומשתה לרגל קבלת התורה. (לפירוט הדעות השונות והבנת העמדות הרוחניות התלויות בהן, ראו מאמרה של הרבנית מיכל טיקוצ'ינסקי, המופיע במקביל).

המחלוקת בין שתי הגישות היא בבחינת 'אלו ואלו דברי א-להים חיים' והיא מייצגת שתי דרכים בעבודת השם. דרך אחת, היא דרך של הכנעה וכובד ראש, דרך שניה היא דרך של חיות ושמחה. הקצה הקיצוני האחד מוכר מעבודת יום הכפורים, הקצה השני מוכר מעבודת חג הפורים. מקובל בשם האריז"ל: פורים – כפורים. כלומר, יום הכפורים הוא כמו פורים. הם מהוים את שני הקצוות של הקשת, ודווקא משום כך הם גם קרובים כל כך. שני המועדים ממוקדים ב'אין עוד מלבדו'. אלא שביום הכפורים עוזבים את כל העולם, נמנעים מכל הנאות העולם ועוסקים כל היום בעבודה ובתפילה – אין לנו בעולם דבר מלבד עבודת השם. ואילו בפורים, כל העולם כולו הוא זירה לפעולתו של ה', גם בזמנים ומקומות בהם הוא נסתר לחלוטין. כגון – בשושן הבירה במשתה אחשוורוש, במגילה שלא נזכר בה שם ה' אף לא פעם אחת – תופעה שאינה קיימת בשום ספר מספרי התנ"ך, בהפלת הפור-הוא הגורל ובסיפור הקומדיה החצרנית שמהוה את דפוס הפעולה של גיבורי מגילת אסתר. כך גם בחג הפורים שלדורות – בעת משתה היין והשכרות עד דלא ידע ארור המן לברוך מרדכי, בעת לבישת הפרצופים והמסכות, בהכאת המן במהומה גדולה בעת קריאת המגילה, ובשאר מנהגיו המוזרים של היום הזה, כפי שנחוג במהלך הדורות בקהילות שונות.

קיטוב דומה, גם אם לא קיצוני באותה מידה, נמצא במנהגי בתי הכנסת בקהילות שונות בכל ימי השנה. הקיטוב הבולט ביותר, שהיה גם עילה למחלוקות מתמשכות ופילוגים בקהילות, הוא הקיטוב שבין שני סוגי בתי הכנסת האשכנזיים בעת החדשה, הקלויז והשטיבל.

הקלויז, בית הכנסת של הקהילה האשכנזית המסורתית, משמר את מנהגי יהדות מרכז אירופה מאז תקופת הראשונים (זו המכונה במקבילה הנכרית – ימי הביניים). בית הכנסת הזה הוא מקדש מעט, במובן זה שמתנהגים בו ומתייחסים אליו בחרדת קודש ובראית הרוממות. אין זה מקום של אכילה ושתייה, אלא של עבודת הא-ל חגיגית וטקסית. בלשון האשכנזית מכונה המקום הזה 'קלויז', שפירושו כנראה 'בית הקהל', מוסד של ציבור וקהילה. ה' מופיע בקלויז כמלך בין נתיניו. ואנחנו כורעים ומשתחווים ומודים לפני מלך מלכי המלכים הקדוש-ברוך-הוא. הקלויז האשכנזי נטוע בפרשת יתרו – ביראה ובשגב של מעמד הר סיני.

בית הכנסת החסידי, המזרח-אירופאי, מכונה בלשונם של המתפללים בו 'שטיבל', שתרגומו: בית קטן. צורת ההקטנה אינה נובעת מקטנו הפיזי של המבנה, אף על פי שגם הגודל גורם, אלא היא כינוי של חיבה למקום שיש אליו שייכות אינטימית. אורית התפילה ב'שטיבל' החסידי, וכלל אורח החיים בו, שונים בתכלית מאלו הנהוגים בקלויז. ה'שטיבל' החסידי אינו מקום של חגיגות וטקס אלא של אינטימיות קרובה, שבין אדם לחברו, בין חסידים לבין עצמם, ובין כל החבורה החסידית לאביהם שבשמים. בין הגורמים המעצבים את אקלים השטיבל החסידי יש למנות גם אכילה ושתייה. בין אם מדובר ב'ברונפן ולקח' ('יש ועוגה) פשוטים ביום חול, לכבוד יארצייט, ובין אם מדובר בקידוש עמוס של שבתות וימים טובים. מלבד אכילה ושתייה יש חשיבות רבה להתוועדות החסידית, לשיחת רעים בדברי תורה ובסיפורי מעשים על צדיקים ומופתיהם. השטיבל החסידי נטוע בפרשת משפטים, בעליצות החוגגת של אצילי בני ישראל במעמד הברית בסיני.

אנשי הקלויז מתבוננים אל אנשי השטיבל כמיכל בת שאול שכזה בלבה לדוד המלך המפוז ומכרכר כאחד הריקים. או אולי כעלי הכהן היושב על מפתן בית ה', וחושד בחנה המתפללת שהיא שיכורה. אנשי השטיבל מתבוננים אל אנשי הקלויז בביקורתיות שאינה פחותה מזו, ומליצים עליהם את דברי רבי אליעזר, שכל העושה תפילתו קבע אין תפילתו רחמים ותחנונים בפני המקום. מבחינתם, הקלויז מהוה מקום של קור וניכור, הן מן הבחינה החברתית והן מבחינת היחסים שבין המתפללים לבין הקדוש-ברוך-הוא. חסידים אינם מחפשים בבית הכנסת מורא מלכות, אלא חיבוק חם ואוהב של אבינו שבשמים.

אין אדם מתפלל אלא במקום שלבו חפץ. אין קהילה מתפללת אלא בנוסח ובסגנון האופייני לה. בימים קדמונים, בהם ישבו קהילות ישראל על מכוון, הפער בין ה'לבו חפץ' לבין מנהג הקהילה היה קטן. ילד גדל והתחנך לתפילה בבית הכנסת של אביו, ושם למד להכיר את הנוסח, הניגונים, דפוס ההתנהגות האופייני. כך נתעצבה בעולמו ובנפשו התפילה וסביבותיה. ילד שגדל במיינץ, בבאזל או בווינה, לא הכיר דרך אחרת של תפילה מזו של אבותיו. ולו נקלע לבית כנסת חסידי לא היה מוצא בו את מקומו, ותפילתם היתה נראית בעיניו פגומה ואפילו בלתי נסבלת בחוסר הכבוד שבה. לעומתו, ילד שגדל בפשיסחה או בקרלין, ונקלע במקרה לשבת בבית הכנסת הגדול של ברלין, עלול היה לחשוב שהוא הגיע בטעות לכנסיה ואין ביכלתו להתפלל כלל באוירה שכזאת. דומה לכך, אם כי פחות מוכר ובוולט, הפער שבין ילד שגדל במקנס שבמרוקו לילד שגדל בחלב שבסוריה.

הברכה והבעיה והברכה העיקרית של דורנו היא הערבוביא הגדולה שחלה במנהגי הקהילות. זו נובעת משני תהליכים, האחד, חורבן של קהילות הגולה העתיקות, אם בגלל אסון – חורבן יהדות אירופה בשואה, או זכות גאולה – עלייתן של קהילות צפון אפריקה והמזרח התיכון לארץ עם הקמת המדינה. התהליך השני – הערבוביה הגדולה שנוצרה בארץ עם קיבוץ הגלויות. אמנם קיימים בתי כנסת נפרדים לחסידים ומתנגדים, מתפללי נוסח ספרד ומתפללי נוסח אשכנז. קיימים בתי כנסת ליוצאי תוניס, אלג'יר, מרוקו, ועירק. ואלו עצמם מתחלקים לעתים לחלוקות משנה. אולם הדור הצעיר כבר אינו משמר את ההבחנות החדות. ההשפעות זולגות מקהילה אחת למשנה, ועם הזמן, נוספים גם מנהגים חדשים ומשולבים, הנוצרים מתוך עירוב וקיבוץ הגלויות, 'נישואי תערובת' בין-עדתיים, או על ידי בעלי תשובה וצעירים שהתחנכו במסגרות חוץ-קהילתיות, כדוגמה הישיבה, והם מביאים עמיהם רוח חדשה לבתי הכנסיות. יש להוסיף לכך את החידושים המוסיקליים מבית היוצר של המוסיקה ה'ניאו-חסידי' (פופ בלוז חסידי?) ר"ש קרליבך ובית מדרשו המוסיקלי, או עולם הפיוט הספרדי המתעורר, מתחיה ומתחדש. למוסיקה יש תפקיד חשוב ביותר בעיצוב האקלים של התפילה ובית הכנסת, ושינויים בנוסח המוסיקלי נובעים מ – ומעודדים את – שינוי המסורת של הקהילות. התערערות המנהג המסורתי, קיבוץ הגלויות והחשיפה של ילדים ונוער לדפוסים שונים של תפילה ובית הכנסת, מעוררים את השאלה, מהי אותה תפילה שבה אני חפץ? או – איזה אופי של בית כנסת אמורה לכונן קהילה מתחדשת בימינו: בשכונה חדשה, בישוב חדש, או גם במקום שיש בו קהילה קיימת, אך יש רבים שמרגישים צורך בהקמת אלטרנטיבה: מנין קרליבך, מנין בני הישיבות, מנין בנוסח מרוקאי, מנין לתימנים, וכדומה.

האם התפילה המודרנית והבתר-מודרנית קרובה יותר לקוטב של יום הכפורים או של פורים? האם המתפללים של ימינו נדרשים להתדמות יותר לעם שעמד בתחתית הר סיני, ירא מגשת וביקש ממש רבנו לתווך בינו לבין הא-להים, או שהם ממשיכי דרכם של אצילי בני ישראל שאכלו ושתו בחזותם את הא-להים? והאם זו בכלל שאלה רעיונית ורוחנית שניתן לדון עליה באופן רעיוני ועקרוני, או שמא זו שאלה באנתרופולוגיה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה ואולי גם – ובעיקר? – סטטיסטיקה?

אין בכוננתנו לפתור כאן את המבוכה אלא להצביע על עומק שרשיה. הבנת ההגיון הרוחני העומד מאחורי המנהגים השונים, מאפשרת לדון בכבוד וברצינות באפשרויות השונות, ולנסות לגבש גם הכרעה ביניהן. הכרעה ברמה האישית יכולה להיות החלטה לקבוע מקום אחד לתפילתו, מתוך העדפת המנהג האחד על האחרים, גם כשהלב נמשך קצת לפעמים לדרך האחרת. היא יכולה להיות גם החלטה לא להחליט, ולהתפלל בכמה מניינים. אחד לחול ואחד לשבת, אחד לליל שבת ואחד לשבת בבוקר. שבת מברכים כאן, ימים נוראים שם. זו אינה הפכפכנות וחוסר יציבות, אלא נסיון כן ואמיתי להתאים את אופי התפילה ל'מצב הרוח' והנפש במידה המיטבית.

ברמה הקהילתית יכולה להיות החלטה לבחור נוסח אחד מחייב לכלל הציבור. מן הסתם יהיה זה נוסח מעורב, שיתן מקום לכמה גוונים וסגנונות כדי לתת מקום, כמידת האפשר, למסורות ולנוסחים של כל קבוצה מן הציבור. הכרעה אחרת תהיה להקים מספר מניינים זה בצד זה – 'שטיבלך', כך שכל חלק מן הציבור יוכל למצוא לעצמו את המקום המתאים, שבו לבו חפץ בתפילה.

כל עוד הדברים נעשים מתוך כבוד הדדי, מתוך הבנה של חשיבות וערך המחלוקת וריבוי האפשרויות, הגדלת מרחבי ההופעה של דברי א-להים חיים, פתיחת הנתיבים השונים המובילים אל שערי השמים, אזי תהיה בכך ברכה גדולה, למרות המבוכה והבלבול הראשוניים. יש לעשות כל מאמץ כדי שההתלבטויות והספקות לגבי האופי הרצוי של התפילה בבית הכנסת ייעשו מתוך אוירה שכזאת ולא חלילה מתוך מחלוקת הממעטת כבוד שמים וכבודו של מקום התפילה. תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, מכיון שהם יודעים ערכה של המחלוקת,

פרשת שבוע תשע"ב לאתר בית מורשה. יהודה ברנדס

הם יודעים שהיא 'עתידה להתקיים' ככל מחלוקות בית שמאי ובית הלל, ואינם מנסים להכריעה בכוח. הם מורים את הדרך הנכונה כיצד לקיים אותה בדרך של 'האמת והשלום אהבו'.